

Tasnádi Kata

Sajtó és fotó a sajtófotó előtt

A nyomtatott fotók megjelenése a magyar képes lapokban az 1880-as években

A tanulmány a magyar sajtó történetének azt az időszakát mutatja be, amikor az olvasóközönség először találkozott közvetlenül nyomtatott fényképekkel a sajtóban, azon belül is a képes lapokban. Az első fotók megjelenésétől kezdve (1883–1884) 1890-ig négy jelentős periodika (a Vasárnapi Ujság, az Ország-Világ, a Képes Családi Lapok és a Magyar Salon) számait alapul véve igyekszem következtetéseket levonni az időszak sajtójának fotóhasználatával, illetve az illusztrációs technikák átalakulásával kapcsolatban. A képanyag mellett a fotókkal kapcsolatos korabeli szöveges forrásokat is vizsgálom, bemutathva, hogy a technikai fejlődés mellett a kortársak fényképekkel kapcsolatos vélekedése miképpen nyomta rá bélyegét a fotók felhasználásának módjára és terjedésére.

1. Sajtó és fotó

Az 1880-as évek magyarországi képes sajtóját vizsgálva sajtó és fotó korai közös történetével foglalkozom, tehát azzal, hogy mikor és miként találkozott a közönség először nyomtatott fényképekkel a sajtóban. Sajtóban megjelent fotókról lesz szó, noha ebben az időszakban sajtófotózásról – a sajtó számára, a sajtó intézményrendszeréhez kapcsolódóan létrejött fényképekről – még nem igazán beszélhetünk, sem itthon, sem külföldön. Az újságokba kerülő fotókat ekkoriban nem hivatásos fotóriporterek készítik, ráadásul nem is kifejezetten publikálásra szánt alkotások jelennek meg a lapokban. Ezek a képek sokkal inkább fényképes illusztrációk, amelyek a hagyományosnak mondható fametszetek¹ mellett, a sokszorosító eljárások fejlődése révén jelennek meg a hazai és a nemzetközi sajtóban – először a képes lapokban –, és idővel egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.

A változás alapja tehát elsősorban technikai jellegű. Ugyanakkor mégsem csak technológiai kérdéssről van szó, mert a fotók közvetlen sokszorosítását lehetővé tévő eljárások kidolgozása nem jelentette a korábbi illusztrációtípusok eltűnését. Az 1880-as évek végére a fotók szöveggel együtt történő nyomtatása már valóban gyorsabb és olcsóbb eljárás volt, mint a fametszetes sokszorosítás. Metszetek és nyomtatott fotók mégis évtizedekig éltek egymás mellett, mielőtt a fénykép egyeduralmódóvá vált volna a sajtóban.

A folyamat viszonylag lassan zajlott le, annak ellenére, hogy számunkra a fotók illusztrációs értéke nagyobbak tűnik, mint a korábban használt rajzoké vagy festményeké. Azt gondolnánk, hogy a szerkesztők és az olvasók nagy örömmel fogadták a fényképek megjelenését, amelyek nagyobb hitelességet kölcsönöztek a lapok képeinek. A közvetlenül nyomtatott fotók használata azonban csak mai szemmel, a sajtófotó narratívája szempontjából tűnik éles váltásnak az illusztrációk tekintetében. A századforduló táján ez nem volt ennyire egyértelmű: a kor sajtójában a szöveg értékesebb volt a képnél, a képek közül pedig értékesebbek voltak a rajzok, a festők és a fametszők alkotásai, amelyek az általános álláspont szerint művészi értékkel bírtak, szemben a fotókkal. Ez nemcsak a magyar sajtóra jellemző sajátosság: a fotók elterjedésének kezdeteinél hasonló trendek figyelhetők meg a vezető európai lapoknál is.²

¹ A fotomechanikai eljárások megjelenése előtt a képek nyomtatását csak grafikai sokszorosítással tudták megoldani. Ez azt jelentette, hogy az eredeti alkotásról általában egy másik művész készített metszeteket, amelyeket nyomtatási célokra fel tudtak használni. A sajtó esetében a fametszés volt a jellemző, amely során a metsző az eredeti képet átrajzolta egy fadúrcra, majd a rajzolt vonalakat meghagyva a képet kivéste, hogy festékkel bevonva lenyomatokat lehessen róla készíteni. A fametszetes sokszorosítás során a képek – mégoly gondos munka esetében is – stilizáltak lettek az eredetihez képest, és természetesen a tónusokat is nehezebb volt visszaadni.

² A képek azért is jelentek meg először a populárisabb kiadványokban, mert sokszor az a vád érte őket, hogy elveszik a helyet a jóval értékesebbnek tartott szöveg elől, így a „komoly” témákkal foglalkozó sajtótermékek nem tartalmaztak képeket (Albert & Feyel, 1998).

A korszakra vonatkozó általános jellegű megállapítások mellett, amelyek leginkább a nagyobb lélegzetű magyar fotótörténeti munkákra jellemzők, a hazai szakirodalom eddig egy-egy adott sajtótermék elemzésével (Demeter, 1998; Baki, 2005) vagy korabeli fényképész munkásságán keresztül (Kincses, 1998; Vannai, 1993) foglalkozott sajtó és fotó korai kapcsolatával. Ezek a monografikus jellegű munkák elsősorban az időbeli változások nyomon követésére alkalmasak. Ezzel szemben az általam választott megközelítés egy jóval rövidebb időszakot mutat be részletesebben: az új sokszorosítási technika megjelenésének és elterjedésének sajtó- és fotótörténeti szempontból is érdekes és ellentmondásos kezdeti éveit.

Azért, hogy árnyaltabb képet kaphassak a korszakról, négy képes lap számait néztem át, az első fotók megjelenésétől kezdve (1883–1884) az évtized végéig. A kutatás során arra a kérdésre igyekeztem választ kapni, hogy pontosan mikor jelentek meg a közvetlenül nyomtatott fotográfiák az illusztrációk között, mekkora volt a számarányuk, illetve milyen témákat dolgoztak fel. Összességében azt vizsgáltam, hogy a fotók miben hozhattak mást, újat a korábbi illusztrációs technikákhoz képest, milyen változásokat idéztek elő a képes lapokban. Az illusztrációs anyagok mellett a szövegeket is áttekintettem abból a szempontból, hogy milyen információkat nyerhetünk a megjelent írásokból a képekről, valamint hogyan viszonyultak a lapok a fotográfiához és az új sokszorosítási eljáráshoz. A lapok ilyen vizsgálata alapján már lehetségesnek tűnik megalapozott következtetéseket levonni a kezdeti időszak fotóhasználatáról.

A kutatási eredmények összegzése előtt, amire az utolsó két fejezetben kerül sor, felvázolom a nemzetközi tendenciákat sajtó és fotó századvégi viszonyát tekintve, majd áttérek a magyar képes lapokra. Külön fejezetben foglalkozom a fotográfia korabeli értékelésével, mivel megítélésem szerint ez a körülmény lényegesen befolyásolta a fotók elterjedését a sajtóban.

2. Nemzetközi kitekintés – képes lapok és illusztrációk

A közvetlenül nyomólemezzel sokszorosítható fotók elterjedése előtt az illusztrációk készítése hosszadalmas és munkaigényes dolog volt, így képeket inkább csak a ritkább megjelenésű lapok és a könyvek tartalmaztak, amelyeknél volt idő ezek előállítására. A képi illusztrációk általában két személy alkotásai voltak: a rajzolóé vagy festőé, illetve a metszőé, aki az eredeti alkotásból a nyomtatás számára felhasználható változatot készített.

Az első képes sajtótermékek a 18. századi francia divatlapok voltak, a későbbi sajtófotózás szelleméhez azonban közelebb álltak az illusztrált hírmagazinok. A három leghíresebb, heti megjelenésű lapot szinte egy időben alapították: a *The Illustrated London News* 1842-ben, a párizsi *L'Illustration* és a lipcsei *Illustrirte Zeitung* pedig 1843-ban jelent meg. A fontos eseményekről vagy a lap által kiküldött rajzoló készítették vázlatokat a helyszínen, vagy szemtanúk beszámolóit használták fel a képek alapjául, amelyeket aztán fametszetekben sokszorosítottak. Később, a fotózás elterjedésével pedig már fényképeket is felhasználtak a metszők, amelyeket azonban sokszor jelentősen átalakítottak.

A fényképezés feltalálása óta nagyon sok kísérlet született arra, hogy a képeket nyomdai úton sokszorosítsák (Aubenas, 1998). A megoldandó probléma abban állt, hogy olyan vegyszeti eljárást kellett kidolgozni, amely a fényképeket árajzolás nélkül, közvetlenül tudja nyomófelületté alakítani úgy, hogy a klisé az eredeti kép finom szürkeárnyalatait is képes legyen visszaadni a nyomtatásban. Európában George Meisenbach rácseljárásos szabadalma hozott áttörést, amellyel lehetővé vált a fényképek közvetlen együttnyomtatása a szöveggel (Albert & Feyel, 1998; Vannai, 1993).³ A 2001-ben megjelent *The History of Photojournalism* című könyv szerint Meisenbach autotípiáját 1883-ban használta először fotó nyomtatására képes magazin, méghozzá a lipcsei *Illustrirte Zeitung*.⁴

A fotomechanikai átvitel azonban nemcsak a fotók felhasználását változtatta meg, hanem rajzok és festmények esetében is alkalmazták. A technika szélesebb körben való elterjedését pedig további fejlesztések segítették (Albert & Feyel, 1998). A nyomtatott fotók használatának megjelenése és fokozatos elterjedése az 1880-as és 1890-es években azonban nem szorította ki rögtön a fametszeteket a lapokból. A *The Illustrated London News* például egészen az első világháborúig jelentetett meg metszeteket (Albert & Feyel, 1998).

³ A magyar képes lapok által a lemezek készítésével legtöbbször megbízott bécsi Angerer cég is ezt a módszert használta. A Magyarországon is alkalmazott sokszorosítási eljárásokkal kapcsolatban lásd még Szilágyi (1996).

⁴ „Ehregabe an das 2. bairische Infanterieregiment Kronprinz“, *Illustrirte Zeitung*, 1883. 2071. sz., 220. Közli Dewitz (2001: 40).

3. Képes lapok Magyarországon az 1880-as években

Az első képes lapok Magyarországon is a divatlapok voltak, a fotók közvetlen nyomtatásának idején azonban már az enciklopédiai jellegűnek nevezett lapok domináltak⁵ az illusztrált kiadványok között (Szabolcsi, 1979 – 1985). Ezek a riportok a társasélet és a divat rövid hírei mellett a tudomány és a művészet legfrissebb eseményeiről is beszámoltak. Emellett kifejezetten szórakoztató jellegű és szépirodalmi műveket is tartalmaztak.⁶

A legnagyobb példányszámban megjelenő képes lap 1854-es alapításától fogva sokáig a Vasárnapi Ujság volt (Szabolcsi, 1979 – 1985).⁷ A világ eseményeire gyorsan reagált; a fontos hírekről és a tudományos felfedezésekről is rendre beszámolt. A képes lapokra azonban nagy teherként nehezedett, hogy 1884-től kezdve a szerzői jogok védelme Magyarországon is megvalósult (1884. évi XVI. törvénycikk), így ezután már nem lehetett külföldi lapokból kötetlenül hozzájutni az illusztrációkhoz és a cikkekhez. A változások miatt a szintén jelentős Magyarország és a Nagy Világ beszüntette működését, a helyén támadt úrt pedig az 1879-ben elindult Ország-Világ töltötte be. A közölt írások és az illusztrációk jellege hasonló volt a Vasárnapi Ujságéihoz, és a megszólított polgári olvasóközönség is.⁸

Ugyanúgy vegyes tartalmúak voltak a néha külön kategóriába sorolt,⁹ elsősorban a vidéki kispolgárság és értelmiség (falusi lelkészek, tanítók stb.) számára készülő, úgynevezett családi lapok is, amelyek közül csak a Képes Családi Lapok (1879) lett igazán sikeres és maradt fenn sokáig.

Az említett három, heti megjelenésű képes lap mellett a Magyar Salonnal foglalkozom még, amely szintén vegyes tartalmú,¹⁰ de havonta megjelenő folyóirat volt. A ritkább megjelenésű Magyar Salon jóval terjedelmesebb volt, ahogyan a benne megjelenő írások is hosszabbak voltak. Azért esett a választásom ezekre a kiadványokra, mert amellett, hogy a legfontosabb illusztrált lapok voltak a korabeli Magyarországon, különböző társadalmi helyzetű olvasóközönséghez szóltak. A Vasárnapi Ujság, az Ország-Világ és a Magyar Salon egyaránt a középosztályt szólította meg, de az utóbbi értékrendjében egyre inkább a nagypolgársághoz és az arisztokráciához igazodott. A Képes Családi Lapok pedig elsősorban a polgárság „alsóbb” rétegeinek lapja volt. Ez a körülmény természetesen befolyásolta a lapoknak a fotókhoz, illetve általában az illusztrációkhoz való viszonyát, a megjelenő képek tematikáját, jellegét.

Közös vonások azonban így is megállapíthatóak. Jellemzően találkozhatunk ezekben a lapokban terjedelmüktől függően néhány egész oldalas képpel vagy képösszeállítással, amely lehet önálló alkotás, vagy kapcsolódhat a cikkekhez, tanulmányokhoz. Ugyanez mondható el a több kisebb, szöveg közé tördelt képről. Ezek mindegyikére igaz, hogy nem feltétlenül a lapok számára vagy egyáltalán illusztrációs céllal készült.

Éppen ezért érdemes kiemelni az eseményképeket, hiszen ez volt az a műfaj, amelynél a lapok – legalábbis magyar témák esetében – kifejezetten saját rajzolókat alkalmaztak. Aktuális eseményekhez kapcsolódóan is előfordult azonban, hogy régebben vagy nem kifejezetten a sajtó számára készült képeket használtak fel a szerkesztők.

5 Az azonban mindenképpen érdekes, hogy utalások találhatóak arra: ezekben a lapokban néha már dagerrotípiákat is felhasználtak a fametszetek alapjául. Vahot Imre a Pesti Divatlapban leírja, hogy a néprajzi jellegű illusztrációk készítéséhez egy pesti fényképészt, Fájth optikust vitte magával (Révész, 2012).

6 Ezeket a heti megjelenésű illusztrált lapokat a szakirodalomban sokféle elnevezéssel illetik és sokféleképpen kategorizálják attól függően, hogy milyen jellegű szövegek domináltak bennük: közművelődési, ismeretterjesztő, irodalmi-művelődési és családi lapoknak is szokták nevezni őket. A Vasárnapi Ujság, amely minden évfolyamában felsorolta a Magyarországon megjelenő sajtótermékeket, a „vegyes tartalmú képes hetilapok” meghatározást használja.

7 A lap sajtótörténeti jelentőségéről részletesen: A Vasárnapi Ujság (1854–1921), Szabolcsi (1979–1985), <http://mek.niif.hu/04700/04727/html/358.html> (utolsó letöltés: 2014. X. 30.).

8 Részletesen lásd: Megújuló kísérletek egy polgári-középosztályi lap fenntartására: az Ország-Világ, Szabolcsi (1979–1985), <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/578.html> (utolsó letöltés: 2014. X. 30.).

9 Egyes szerzők azért veszik külön ezt a kategóriát, mert ezek a lapok a kevésbé művelt közönséghez szóltak. A Képes Családi Lapokról részletesen lásd Szabolcsi (1979–1985). <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/577.html> (utolsó letöltés: 2014. X. 30.).

10 A Magyar Salont revü típusú folyóiratnak is nevezik. A lap jellemzőiről lásd Szabolcsi (1979–1985), <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/586.html> (utolsó letöltés: 2014. X. 30.).

4. A fotók megítélése az 1880-as években Magyarországon

A fényképezésről és a fényképekről alkotott kortárs véleményekhez leginkább a sajtóban megjelent írásokon keresztül férkőzhetünk hozzá. Ezzel kapcsolatban két, korabeli szöveget is közlő fotografiai szöveggyűjtemény jelentette a kiindulási alapot számomra (Albertini, 1987; Bán, 1984). Emellett a Vasárnapi Ujság, az Ország-Világ és a Magyar Salon fotografiai tárgyú írásaira támaszkodtam.

A fényképek leírásakor jellemző, hogy már a kezdetektől a festményekkel, a rajzokkal vetették össze őket. A fotográfia méltatói az új leképező eljárás természetességét, objektivitását csodálták, amelyhez még a legjobban sikerült grafikus ábrázolás sem érhet fel. A fotók hasznosságát általában azok sem tagadták, akik nem voltak hívei a fényképezésnek, de úgy vélték, hogy ezek a képek sohasem lehetnek olyan értékesek, mint a rajzok és festmények. A valódi képalkotást hiányolták a fényképezésből annak mechanikus volta miatt.¹¹

Az utóbbi vélekedés a sajtó fotóhasználatára is rányomta bélyegét. A 19. század végére az újságírás jellege megváltozott: a naprakészség, a gyors közlés egyre nagyobb kényszert jelentett a lapok számára. E tekintetben a nyomtatott fényképek megjelenése nagyon hasznosnak bizonyult. Ráadásul az előző évtizedben megjelent és a tárgyalt időszakban már széles körben használt, egyszerűbben kezelhető brómezüst-zselatin szárazlemezek,¹² és a könnyebb kamerák egyre több ember számára tették elérhetővé magát a fényképezést is. Ennek ellenére sem beszélhetünk a rajz jelentőségének tetemes csökkenéséről a magyar sajtóban, ahogyan külföldön sem.

Sajtó és fotó kapcsolata a korszakban azért is érdekes, mert a fényképezés terjedésével a lapok is egyre többet foglalkoztak az új képkészítési eljárással. A vizsgált lapok számait átnézve feltűnő, hogy az új találmányokról, a fotózási ismeretekről, a fényképész munkájáról szóló beszámolók mellett a fotók szépirodalmi és szórakoztató jellegű írásokban is mind gyakrabban jelentek meg, vagy akár azok főszereplőivé is váltak.

Ebből is látszik, hogy a fényképkészítés és a fényképek gyűjtése már természetesnek számított a kortársak számára, ugyanakkor viszonylagos újdonsága, illetve újra meg újra jelentkező vívmányai miatt okkal tarthatott számot kitaró érdeklődésre. Jól összefoglalja ezt a Magyar Salonban a fotózásról megjelent írás:

„Minden művelt ember ismeri a fénykép előállításának módját és a vele összefüggő tényezőket, mégis bizonyos vonzerővel bír egy ilyen kép elkészítése mindenkire, aki azzal szakszerűen nem foglalkozik.”¹³

A fotográfia ismertsége azonban nem feltétlenül jelentett elismertséget is, legalábbis olyan fokú, amelyet a fényképezést hivatásszerűen vagy kedvtelésből űzők elvártak volna. Az 1880-as években még elsősorban mesterségként tekintettek a fotográfiára, bár az évtized végén már voltak jelei annak, hogy nem minden fényképtől tagadták meg a művészet rangját. 1890-ben először rendeztek Magyarországon műkedvelők munkáiból kiállítást, amellyel kapcsolatban a Vasárnapi Ujság cikkírója már úgy vélekedett, hogy egyes fotósok „a fényképirás műiparát művészi magaslatra emelték”.¹⁴

Ebből úgy tűnik, hogy a fényképezés értékelésében bizonyos pozitív változás állt be ekkoriban, de azért érdemes kiemelni, hogy az előbb bemutatott vélemény sem hivatásos fotografusokra vonatkozott.¹⁵ A fényképészek

11 A magyar hírlapirodalomról szóló cikksorozat bevezetőjében a Magyar Salon írója egy fotografiai hasonlattal igyekezett megvilágítani az újságírói munka jellegét. A sajtó munkatársaként a hírlapíró csak szakember, aki nem igazi író, mint ahogyan a fotográfus sem „alkotó szellem”, mint a festőművész. A festmény, az irodalmi mű eredeti, a fotográfia és az újságírás pedig csak másolás. *Magyar Salon*, 1888. január, 354.

12 A szárazlemezek feltalálása az angol R. L. Maddox nevéhez fűződik. A nedves eljárással szemben a szárazlemezek könnyebben előállíthatóak, tárolhatóak és kezelhetőek voltak, és rendkívüli fényérzékenységük miatt jóval rövidebb exponálást is lehetővé tettek. A magyarországi elterjedésével kapcsolatban lásd Szilágyi (1996).

13 „Műkedvelő fényképezés.” *Magyar Salon*, 1888. május, 213-215.

14 Mária Terézia főhercegnő, a műkedvelő-fotografiai kiállítás védnöke. *Vasárnapi Ujság*, 1890. 19. sz., 298.

15 Máskor az amatőrök tevékenységére a sport kifejezést is használták. Ez annak a jele, hogy a korban már elkezdődik a differenciálódás a „komoly”, művészi babérokra törő amatőrök és az elsősorban emlékképeket készítő, kevésbé hozzáértő műkedvelők között (Stemlerné, 2009).

megbecsülése általában véve még nem mérhető össze a képes lapok számára dolgozó rajzolókéval és festőkéval, akiket egyértelműen művészeknek tekintettek. Ráadásul a fametszetes sokszorosítást is művészi tevékenységnek tekintették, szemben a fotomechanikus eljárással.

Egy 1885-ös hivatalos jelentés jól mutatja a kétféle technikával kapcsolatos álláspontot (Szmrecsányi, 1886). Ebben a szerző kiemelte a tónusos képekben rejlő lehetőségeket, és megállapította, hogy az új sokszorosítási forma a régebbi eljárások vetélytársa lesz, hiszen a sajtó mindennapi igényeinek gyorsasága, olcsósága és megbízhatósága miatt „napról napra” jobban megfelel. Mégis úgy vélte, hogy teljesen nem fogja kiszorítani a fametszetes sokszorosítást, amelyre a szöveg több helyen is művészi alkotásként utalt:

„Kivált az illusztráció terén a fényképi úton nyert dúcok ma már alig volnának nélkülözhetők. A külföld példája mutatja, hogy a sokféle fényképi eljárás mellett nem jár okvetlenül a sokszorosítás művészetének, a fa- és rézmetszetnek elhanyagolása” (Szmrecsányi idézi Bán, 1984: 77).

A fénykép és a fotomechanikus sokszorosítás is nagyon hasznos találmánynak bizonyult, elsősorban a gyorsan jelentkező vagy tömeges illusztrációs igények kielégítésére. Azonban nyilvánvalóan alárendeltnek tűnik fel a művészi kategóriába sorolt hagyományos illusztrációs és sokszorosító technikák mellett, amelyekre éppen ezért a szerkesztők továbbra is igényt tartottak.

Úgy tűnik, hogy a fotók megjelenését a hazai lapokban nem kísérte különösebb kommentár: a szerkesztők nem hívták fel az olvasók figyelmét arra, hogy újabban közvetlenül nyomtatott fotókat láthatnak a képek között. Az általam vizsgált lapokban csak később találkozunk technikai jellegű megjegyzésekkel a képek fotomechanikai sokszorosításával kapcsolatban, amelyek általában az adott klisé származására utalnak, gyakran dicsérve azok szép kivitelét.¹⁶

5. A fotók megjelenése a századvégi képes lapokban

A vizsgált lapok fényképezéshez való viszonyáról elmondható, hogy a négy periodika közül egyértelműen a Vasárnapi Ujság tanúsította a legnagyobb érdeklődést a fotográfia iránt (nem véletlen, hogy sajtó és fotó korai kapcsolatát eddig ezen a lapon keresztül vizsgálták a kutatók, lásd Demeter, 1998; Baki, 2005). Ráadásul a Vasárnapi Ujság korábban is indult, mint a másik három képes lap, így hosszabb története van a fotók közvetett és közvetlen publikálása kapcsán. Baki Péter 1864-re teszi az első, bizonyítottan fénykép alapján készült metszetet a lapban (Baki, 2005), az első közvetlenül nyomtatott fotó pedig Baki és Demeter Zsuzsanna egybehangzó véleménye szerint 1884-ben jelent meg¹⁷ a 48. lapszámban, amelyet november 30-án adtak ki (Demeter, 1998; Baki, 2005; lásd az 1. képet).

A Vasárnapi Ujság tehát már 1884-től használt közvetlenül nyomtatott fotográfiát, de mégsem ez volt az első magyar lap, amelyik ilyen képet

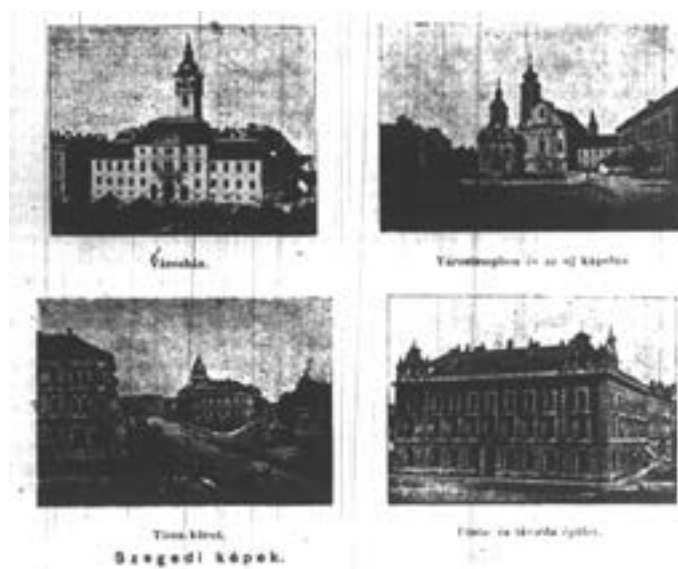

1. kép

¹⁶ „Festményekről és szobrokról Koller Károly tanár úr készített nagyszabású fölvételeket egyedül az »Ország-Világ« számára s a kitünően sikerült fölvételek reprodukcióját Angerer és Göschl világhírű műintézetére bíztuk, mely igazi műgonddal és lelkiismeretességgel oldotta meg a nehéz feladatot: művészeink alkotásait művészi adni vissza.” *Ország-Világ*, 1886. 48. sz., 777.

¹⁷ „Mária Valéria főhercegnő Amália bajor hercegnő társaságában. Koller Károly m. kir. udvari fényképész legújabb fölvétele után.” *Vasárnapi Ujság*, 1884. 48. sz., 765.

közölt, habár sok helyen így hivatkoznak rá.¹⁸ Kutatásaim szerint a Képes Családi Lapok már 1883-ban, tehát az európai megjelenés évében közölt tónusos fényképeket. Ez a korai dátum azért is meglepő, mert a lap a vizsgált időszakban a másik háromhoz képest csak elvétve tartalmazott fotográfiákat. A hatodik évfolyam november 25-ei, 9. száma azonban mindjárt hat darab, kisméretű fotót közöl Szegedről.¹⁹ Ezek a fényképek megegyeznek az *Illustrirte Zeitung* ugyanazon évi, november 10-én közölt összeállításának képeivel, amelyek sokszorosításához Meisenbach autotípiáját használták.²⁰ A német cikk egyébként Szeged árvíz utáni újjáépítéséről szól, és az illusztráló fotókon ugyanaz a két utcarészlet és négy épület látható, mint a Képes Családi Lapok szegedi képein. (A fotós neve egyik esetben sincs megadva, és a Képes Családi Lapokban cikk sem tartozik a képekhez.²¹) A Magyar Salon pedig már induló, 1884. májusi lapszámában közölt fotográfiákat, amelyek Szemere Attila „Japáni művészet” című tanulmányát illusztrálják, és japán életképeket mutatnak be (lásd a 2–6. képet).²²

2–6. kép

18 A lap úttörő szerepében általában egyetértenek a szerzők, még akkor is, ha az első kép közlésének időpontjában már nem feltétlenül. Győri Lajos úgy véli, hogy az első nyomtatott fotók megjelenése a lapban – és ezzel együtt az egész magyar sajtóban – 1883-ra tehető (Győri, 1985). A szerző azonban nem említi konkrét képet. Stemlerné Balog Ilona az előbb említett hercegnőket ábrázoló portrét tartja az első tónusos képnek a magyar sajtóban (Stemlerné, 2009). Szilágyi Gábor az első, a Vasárnapi Ujságban és ezzel együtt a magyar sajtóban megjelent nyomtatott fényképnek a „Szoborművek az országos kiállítás műcsarnokában” című felvételeket tartja 1885-ből (Szilágyi, 1996).

19 „Szegedi képek. Színház, Városház, Várostemplom és az új kápolna, Kálvária-kápolna, Tisza-körút, Pósta- és távirtda-épület.” *Képes Családi Lapok*, 1883. 9. sz., 141.

20 „Die Wiederaufbau Szegedins”, *Illustrirte Zeitung*, 1883. 2016. sz., 420. (lásd Dewitz, 2001).

21 A lapszám végén csak annyit írnak a képekről, hogy: „Szeged újjáépülése oly mű, melylyel bátran dicsekedhetünk a világ előtt.” Valószínűleg ez adta az okot arra, hogy bemutassák a város nevezetesebb épületeit. *Képes Családi Lapok*, 1883. 9. sz., 142.

22 „Teát főző japáni nők”, „Japáni nők a toillettenél.” *Magyar Salon*, 1884. 33, 35.

Az elsőség mellett persze vannak fontosabb tényezők is. A továbbiakban a korszak fotóhasználatát a fontosabb műfajok, az alkotók, illetve a képekről a lapokból nyerhető információk alapján mutatom be.

5.1. A legfontosabb témák és műfajok

A tárgyalt időszakban a képes lapokban megjelenő fotók között – ahogyan általában is – leginkább az arcképek dominálnak, de ezek mellett a tájképek és az épületfotók is igen gyakoriak. E képtípusokból rendszeresen közöltek sorozatokat vagy duplaoldalas képösszeállításokat is a lapok.²³ Ez utóbbi tördelési forma azért is érdekes, mert Demeter következtetése szerint a fotók megjelenése miatt terjedt el a képes lapokban (Demeter, 1998).

Jellemzőek még a kiállításokról készült képek, illetve a tárgyfotók és műtárgy-reprodukciók.²⁴

Az úgynevezett viseletképnek szintén nagy divatja volt mind a műkedvelők, mind a hivatásosok körében (Szilágyi, 1996), de más etnográfiai és antropológiai jellegű képekre is igaz, hogy nagy részük a korszakban már fotó.²⁵

A képes lapokban a mindennapi élet ábrázolásai is fontosak voltak. Az elég gyakori zsánerkép-műfajban viszonylag ritkák a fényképek, az 1880-as évek végére viszont egyre többször találkozunk velük, minden bizonnyal az amatőr-fotózás terjedésének köszönhetően.²⁶

A rendkívül fényérzékeny szárazlemezek térhódítása a korszakban már lehetővé tette a másodperc tört része alatt készülő „pillanatnyi fölvételek” készítését is.²⁷ Ez a kitüntetett, megismételhetetlen, hírértékkel bíró események megörökítését is elősegítette, így az eseményfotó egyre inkább elterjedő műfaja volt a korszaknak. Emellett azért is érdemes részletesen foglalkozni vele, mert a sajtó és a fotó találkozásából születő fotóriport ősképek tekinthető.²⁸

A korszakban a közvetlenül nyomtatott eseményfényképek még viszonylag ritkák voltak, mert maga az eseményfotózás is ritkaságszámba ment. Mindemellett megfigyelhető tendencia, hogy az évtized vége felé egyre gyakrabban közölnek ilyen képeket az újságok, és már arra is találhatunk utalásokat, hogy a lapok maguk küldtek fotósokat a rajzolókkal mellett – vagy akár helyett – a fontos események megörökítésére. Éppen ezért felmerül a kérdés, hogy ezekkel a képekkel kapcsolatban beszélhetünk-e már fotóriportról.

Amennyiben a riport fogalmából kiindulva fotóriporton időszzerű eseményről vagy aktuálisan érdeklődésre számot tartó témáról szóló, kifejezetten publikálásra szánt tudósítást értünk, amely elsősorban fényképi eszközökkel számol be az adott hírről vagy jelenségről, véleményem szerint egyik általam vizsgált lap anyagában sem találkozhatunk még fotóriporttal. Inkább csak fényképes illusztrációkról van szó, helyesebb tehát az eseményfotó megjelölést használni. Ráadásul ebben az időszakban az aktuális eseményeket illusztráló képek sem feltétlenül eseményképek, hanem például az érintett személyek arcképei vagy a helyszínt bemutató felvételek. A lapokban megjelenő eseményfotók egy részét pedig jóval a készítés után közölték. Az Ország-Világ például egy lovaskaszárnya felépüléséről szóló beszámolóját a két évvel korábban az alapkövetétkor készített fotóval illusztrálta.²⁹

Azokat a fotókat is érdemes külön megemlíteni, amelyek bár viszonylag aktuális, hírértékkel bíró események kapcsán születtek, de – valószínűleg elsősorban a technikai nehézségekből adódóan – még műteremben készült

23 Például: „Trefort Ágoston miniszter alkotásai a fővárosban.” *Ország-Világ*, 1885. 16. sz., 252–253; „Herkules-fürdő. Kossak J. temesvári fényképész fölvételei után.” *Ország-Világ*, 1887. 17. sz., 272–273.; „Jókai Arany emberének alakjai. Goszleth I. fényképei után a Jókainak átadott albumból.” *Vasárnapi Ujság*, 1885. 3. sz., 40–41.

24 Arra is látunk példát, hogy a reprodukciók direkt a lapok számára készültek: „Festményekről és szobrokról Koller Károly tanár úr készített nagyszabású fölvételeket egyedül az »Ország-Világ« számára.” *Ország-Világ*, 1886. 48. sz., 777.

25 „Arab nők Kairóban.” *Ország-Világ*, 1887. 49. sz., 786.; „Herero és tamara négerék csoportozata.” *Vasárnapi Ujság*, 1886. 21. sz., 337.; „Lapp sátor.” *Magyar Salon*, 1888. június, 284.; „Régi »varrottas« szövetek és más erdélyi házi iparcikkek mint szobadísz, (Herman Ottóné gyűjteményéből.) Wartha Vincze műegyetemi tanár fényképe után.” *Vasárnapi Ujság*, 1887. 22. sz., 356.; „Czigányok. Jobaházi Dóry Etelka felvétele.” *Magyar Salon*, 1890. június, 265.

26 Az 1890-es műkedvelő kiállításról közölt képek között sok az életkép, például: „A hintán. Lukácsy Lajos felvétele”, „Játszó gyermekek. Gothard Jenő felvétele.” *Magyar Salon*, 1890. június, 240, 289.

27 Pillanatfelvételnek nevezték a másodperc tized része vagy rövidebb idő alatt létrejött felvételeket, amelyek Szilágyi Gábor szerint tulajdonképpen önálló műfajjá nőttek ki magukat az 1870-es években. A későbbi évtizedekben egyre többféle felvételhez használták fel a rövid expozíciót a fényképezéskor (Szilágyi, 1996).

28 Fontos kiemelni, mint ahogy már korábban is volt róla szó, hogy a különböző illusztrált lapok már a fotók megjelenése előtt is közölték aktuális események képeit rajzok alapján, tehát maga a műfaj nem a nyomtatott fotóval együtt jelent meg.

29 „A »Ferencz József« lovas-kaszárnya alapkövének letétele 1884. október 30-án. Az Ország-Világ eredeti rajza.” *Ország-Világ*, 1886. 35. sz., 561.

vagy legalábbis előre beállított felvételek. Az Ország-Világ 1886 márciusában tudósítást közölt a trónörökös kapuvári vadászatáról, amelyet a helyszínen készült, két oldalon reprodukált fotóval illusztráltak. A cikkben a kép készítéséről is írnak:

„A fárasztó vadászat alatt csak egy rövid reggelivel frissítette föl magát a társaság. Épen mikor a társaság letelepedett, törte át a nap a sűrű ködöt s ebben a pillanatban vette föl a társaságról Rupprecht soproni cs. és kir. udvari fényképész.”³⁰

Ez a kép valódi eseménykép vagy akár riportfelvétel is lehetne, viszont a valóság az, hogy a szöveggel ellentétben a kép nem a letelepedés pillanatában ábrázolja a társaságot, hanem csoportporté szerűen, valószínűleg a fotós kérésére megállva a reggelizés előtt.

Az eseményfotózás fellendülése az évtized vége felé elsősorban a pillanatfényképezés gyors terjedésével magyarázható, hiszen az expozíciós idő csökkentése ekkor már lehetővé tette a sokszereplős, kifejezetten mozgalmas jelenetek viszonylag jó minőségű megörökítését is. A Magyar Salon például 1888-ban a miskolci hadgyakorlatról jelentetett meg egy hosszú beszámolót Futtaky Gyulától.³¹ A cikk mellett egy egész oldalas fénykép is látható, amely a képaláírás tanúsága szerint „Futtaky fénykép felvétele a helyszínen”.³² Az újságíró és amatőr fényképész szerző szerencsére a cikk végén a felvétel készítésének körülményeiről is részletesen beszámol. Ez a leírás magyarázatot kíván adni arra, hogy a gondos előkészítés ellenére³³ miért nem sikerült tökéletesen a fénykép, és abból a szempontból is tanulságos, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a korabeli fotográfusnak:

„A király a walesi herczeggel, a trónörökössel és kíséretével lóra pattant, de – sajnos – néhány lépéssel előre lovagolván, nem abban a vonalban maradt, melyre a gép beállítva volt s a melyben a lóra még fel nem ült Thurn Taxis herczeg áll, úgy hogy a fotografia kissé tompa lett. A csoportnak minden egyes tagja azért egészen jól felismerhető.”³⁴

Egy másik szöveg is készült a hadgyakorlat kapcsán.³⁵ Az ehhez tartozó fényképes illusztrációkat, amelyek ráadásul már a lap megbízásából készültek,³⁶ hivatásos fotográfus, a budapesti Ellinger Ede készítette. (Érdekes adalék, hogy pontosan egy évvel korábban a Magyar Salon az erdélyi hadgyakorlatra tudósítani még Pataky László rajzoló küldte, hogy „a főbb momentumokat mutassa be, francia chic-kel és igazi művészettel”).³⁷ A kisbéri hadgyakorlaton 1889-ben viszont Ellinger már egy másik lap, a Vasárnapi Ujság megbízásából fotózott.³⁸

30 „A trónörökös és vadásztársasága a kapuvári egererdőben. Rupprecht Mihály soproni cs. és kir. udvari fényképész fölvétele után.” *Ország-Világ*, 1886. 11. sz., 168–169.

31 Futtaky Gyula: „Királyunk a hadgyakorlaton.” *Magyar Salon*, 1888. november, 162–175.

32 *Magyar Salon*, 1888. november, 161.

33 „Ő Felsége nem szeret sem vadászat, sem gyakorlatok alkalmával akár csak egy perczig is a fényképészeti műszer elé állani. De midőn értesült a walesi herczeg gyűjtesi kedvéről, tudván, hogy tisztelettel alulirott nemcsak írásban, de képen is szokta utazásait fixirozni, a képeket természetesen csak privát-mulatságból, kijelentette, hogy szívesen fog rövid ideig a walesi herczeg és a trónörökössel együtt, a hol erre alkalom nyílik, a hordozható fotografáló gép előtt megállani. Miután ilyesmit a véletlenre bízni nem akartam és a gép állványának felállítása mégis csak időbe kerül, a mely idő alatt Ő Felsége esetleg tovább nyargalhat, azt kértem kegyeskedjék Ő Felségének akkor, a mikor lóra ül, néhány perczig a műkedvelő által kiviendő gépnek lencséje előtt állást foglalni.” *Magyar Salon*, 1888. november, 174.

34 *Magyar Salon*, 1888. november, 174–175.

35 „A 12. huszárezred tulajdonosa – A walesi herczeg.” *Magyar Salon*, 1888. november, 190–191.

36 „A Magyar Salonnak a miskolci ünnepélyen annyiban van része, hogy fényképészünknek megengedettett a walesi herczeget és a magyar huszár-ezredének tisztikarát egy csoportképben fölvenni.” *Magyar Salon*, 1888. november, 191. – „A walesi herczeg fogadtatására kirukkolt szakasz. (Ellinger pillanat-fényképfelvétele után.)” „A walesi herczeg szemlét tart Miskolczon huszár-ezrede felett. (Ellinger pillanatnyi fénykép-felvétele után.)” *Magyar Salon*, 1888. november, 191, 192.

37 *Magyar Salon*, 1887. november, 220.

38 „A postagalambok fölbocsátása. (I.); „A postagalambok fölbocsátása. (II.) – A király kisbéren. Ellinger Ede pillanatnyi fénykép-felvételei a »Vasárnapi Ujság« részére.” *Vasárnapi Ujság*, 1889. 39. sz., 624, 625.

„...ismert jeles fényképésznőknek, kit e lapok szerkesztősége e célból küldött Kisbérre, meglehetősen nehéz feladata volt, minthogy a király megengedte ugyan a fölvételt, de arra, hogy e miatt foglalkozásában megakadályoztassék a felség, természetesen gondolni se lehetett.”³⁹

Az, hogy Ellinger Ede megbízásokat kapott a lapoktól, azonban nem jelenti azt, hogy állandóan foglalkoztatották volna őt vagy más fotográfust.

Általában a lapok még utólag szerezték be a szükséges felvételeket, és a klisékészítésből adódó technikai nehézségek mellett ez lehet az oka annak is, hogy a képek sokszor később jelentek meg, mint az eseményről közölt írásos beszámoló. Ilyesféle magyarázatokkal találkozhatunk:

„Lapunk f. évi 31-ik számában közöltük a feketehegyi fürdőben július 25-ikén tartott ünnepély lefolyását. Most im bemutatjuk olvasóinknak az ünnepélyt képekben Divald tátrafüredi fényképész fölvétele után.”⁴⁰

A hivatásos fényképészek mellett műkedvelők is készítettek eseményképeket. 1890-ben Tisza Kálmán miniszterelnök lemondását például egy hivatásos és egy amatőr fényképész is megörökítette, és mindkét kép helyett kapott a Vasárnapi Ujság hasábjain.⁴¹ Ezt azért is érdemes kiemelni, mert ezek voltak az első újságban közölt fényképek, amelyek parlamenti ülésről készültek, hiszen korábban az országgyűlés munkájáról szóló összes képi beszámoló rajzolóktól származott. Ennek jelentőségét maga a lap is hangsúlyozta:

„Az ülés folyamán olyan valami is történt, a mi ebben a teremben még nem fordult elő. Ellinger budapesti fényképész fölállította gépét a balsarki karzaton s pillanatnyi fölvételt készített a házról épen a Tisza Kálmán beszéde alatt. [...] Ugyanekkor báró Andreánszky Gábor képviselő, aki mint műkedvelő előszeretettel űzi a fényképezést, kis gépét a képviselői széke előtti asztalra helyezve, szintén több felvételt csinált az ülésterem különböző pontjairól.”⁴²

Itt nem derült ki, hogy Ellinger megbízással dolgozott-e, de az évtized végén már sokszor találunk utalásokat arra, hogy a fotósok és az újságok is jó előre felkészültek a fényképfelvételek készítésére az igazán jelentős események kapcsán.⁴³ A legjobb példa erre Margit főhercegnő és Thurn-Taxis herceg esküvője 1890-ből, amelyen a Vasárnapi Ujság beszámolója alapján Koller utódai, azaz Forché Román és Gálfy István az ő megbízásukból voltak jelen, és a szertartás alatt⁴⁴ felvételt készítettek a násznapról. A lap emellett saját rajzolóit is kiküldött, aki ugyanúgy megörökítette a szertartást. A két képet a lap egymás melletti oldalakon közölte ezzel a megjegyzéssel: „...elhatároztuk, hogy a

39 *Vasárnapi Ujság*, 1889. 39. sz., 625.

40 „Tomba új emlékszóbrának felavatása Feketehegyen jul. 25-én.” *Vasárnapi Ujság*, 1889. 34. sz., 545.

41 „A Képviselőház márczius 13-iki ülése, melyben Tisza Kálmán lemondását bejelentette. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után rajzolta Cserna Károly.” *Vasárnapi Ujság*, 1890. 12. sz., 185.; „Tisza Kálmán lemondása a képviselőház márczius 13-iki ülésében. Báró Andreánszky Gábor pillanatnyi fényképe után.” *Vasárnapi Ujság*, 1890. 12. sz., 193.

42 *Vasárnapi Ujság*, 1890. 12. sz., 184.

43 A bemutatott példákban is látszik, hogy ekkoriban a váratlan eseményekről még ritkán készültek felvételek. Kivételesnek számítanak az 1888-as árvíz Szatmárnémetiben okozott pusztításáról közölt fotográfiák, még akkor is, ha ezek már az igazi veszély elhárulása után, az árvíz hetedik napján készültek. A képeket valószínűleg a kárbecslés megkönnyítésére szánták. „Berkli Dezső: Részletek Szatmárnémetiből az 1888. évi márcziusi árvíz idején.” *Vasárnapi Ujság*, 1888. 17. sz., 277.

44 „Thurn-Taxis Albert herceg és Margit főhercegnő menyegzője. Az esküvő a budai Szent-Zsigmond-kápolnában. Koller utódai fényképe.” *Vasárnapi Ujság*, 1890. 30. sz., 480.

budavári menegzőőről a képzőművészet és sokszorosító műipar útján előállított emlékekkel szolgálunk a »Vasárnapi Újság« olvasóinak.⁴⁵

A lap megmagyarázta azt is, hogy miért volt szükség fényképre és grafikára is – ami jól mutatja, hogy miként vélekedhettek a kortársak az eseményekről készült fényképes beszámolókról. A fotó, amely ugyan „minden részletében híven” képes feltüntetni a történéseket, nem alkalmas arra, hogy annak ünnepélyességét is visszaadja, ezért kérték fel a festőművész Roskovics Ignácot is. A szerkesztők nyilván úgy vélték, hogy a kétféle módon készített kép jól pótolja a másik technika hiányosságait.

Az eseményfotók tehát az évtized vége felé kezdtek egyre gyakoribbá válni, ami a Vasárnapi Újság számait átnézve tűnik fel leginkább, hiszen ez volt az a lap, amely az általam vizsgáltak közül a legtöbb hírt és ezzel együtt a legtöbb eseményképet közölte. A fotók jelentőségének növekedésére utalhat az is, hogy ekkoriban a Vasárnapi Újság néha olyankor is közvetlenül nyomtatott fotográfiát közölt, ha a kép nem volt egészen jó minőségű, mint ahogy az országházi fotók esetében is történt. Máskor a felvételt nem sikerült az előre eltervezett módon elkészíteni, de az mégis megjelent a lapban.⁴⁶

5.2. A fotók útja a szerkesztőségbe

A képekkel kapcsolatban közölt információk mennyisége nagyon változó az egyes lapok esetében, és még az adott periódikára sem jellemző mindig a következetesség. Szerencsére a képaláírások mellett a képekhez tartozó cikkek is támpontot nyújthatnak abból a szempontból, hogy miként készültek az illusztrációk és hogyan kerültek a szerkesztőségekbe.

Az biztos, hogy a képes lapok állandó munkatársai között ebben az időszakban még nem találkoztunk fotográfusokkal, sőt a nyomtatásban megjelenő fotók nagy része nem is a sajtó megrendelésére készült, hanem vagy a tulajdonosoktól vagy a készítőktől kérték el őket, utólag.⁴⁷

Fontos forrást jelentettek a lapok számára a vidéken vagy külföldön tartózkodó munkatársak is, akik beszerezhették a szükséges felvételeket, vagy akár felkértek helyi fényképészeket azok elkészítésére.⁴⁸ 1886-ban találjuk egyébként képaláírásokban az első utalást arra, hogy direkt a lap megbízásából dolgozott volna fotográfus: Weinwurm Antal ebben az évben két budapesti kiállításról is készített képeket az Ország-Világ és a Vasárnapi Újság számára.⁴⁹

Nagyon különlegesek azok az esetek, amikor a cikk írója maga készítette a képeket. Bártfay József Árpád például Gothard Jenő neves asztrófotográfus segítségével készített felvételeket a Jupiterről és a Szaturnuszról a magyar csillagászatról szóló cikkéhez.⁵⁰

Minden bizonnyal az is előfordult, hogy maguk az alkotók keresték meg a szerkesztőséget egy-egy jól sikerült felvételükkel, remélve, hogy közlik azt. Ferenc József első Magyarországon készített arcképe mellett, amelyet büszkén mutatott be a Vasárnapi Újság, érdekességképpen egy műkedvelő képeit is közölték, aki megörökítette a király Koller Károly műtermébe tett látogatását.⁵¹

45 *Vasárnapi Újság*, 1890. 30. sz., 478.

46 A tanítónők otthonának megnyitása alkalmával Ellinger Ede az épület szűk belső tereiben nem talált alkalmas helyet gépe felállítására, így az eseményről készített fotó az épületből éppen kilépő hercegnőket ábrázolja, akiket ráadásul félig kitakar a rájuk várakozó hintó. „A főhercegnők eltávozása a megnyitási ünnepély után. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után.” *Vasárnapi Újság*, 1890. 2. sz., 25.

47 „Olga görög királyné. Haris Pál budapesti görög főkonzul nevének birtokában levő fénykép után.” *Vasárnapi Újság*, 1890. 15. sz. 241. A walesi herceg „[a]rczképét, melyet mai számunk közöl, szintén egy oly fénykép után mutatjuk be, melyet a herceg egy magyar főúrnak emlékül maga adott.” *Vasárnapi Újság*, 1885. 42. sz., 670.

48 Az idős Brassai Sámuelről például, akinek fotója címlapon jelent meg a Vasárnapi Újságban, a szerkesztők kérésére küldött portréfelvételeket az őt meglátogató újságíró, amelyeket a helybeli Dunky fivérek műtermében vettek fel Kolozsváron. „Brassai Sámuel. Dunky fivérek 1890. évi fényképe után.” *Vasárnapi Újság*, 1890. 18. sz., 281, 282.

49 „A történelmi kiállításról: fegyverek a baloldali teremben. Weinwurm fényképész felvétele az »Ország-Világ« számára.” *Ország-Világ*, 1886. 34. sz., 448-549; „A Képzőművészeti Társulat jubiláris kiállítása. — A Múcsarnok nagy termének északnyugati oldala. Weinwurm Antalnak a »Vasárnapi Újság« számára készített fényképe.” *Vasárnapi Újság*, 1886. 47. sz., 749.

50 Bártfay József Árpád: „Uránia magyar templomai II.” *Ország-Világ*, 1886. 26. sz., 419–420.

51 „A király megérkezése Koller Károly műterméhez”; „A király távozása Koller Károly műterméből. Lux Ferencz pillanatnyi fényképe után.” *Vasárnapi Újság*, 1888. 14. sz., 227, 228.

Csak a viszonylag rövid 1884 és 1890 közötti időszakot átnézve is sokszor feltűnik, hogy a lapok többször felhasználták ugyanazt a fotót különböző cikkek illusztrálására.⁵² Ez történhet az adott lapon belül, de az is előfordul, hogy több kiadvány is közli ugyanazt a képet. Éppen ezért a másutt még nem bemutatott felvételek különösen értékesnek számítottak. Az Ország-Világ Fiuméről közölt képei alatt már 1885-ban kiemelte, hogy a fotók a lap „saját fénynyomatai”.⁵³ Arra is van példa, hogy ugyanazt a kliséet használta fel több kiadvány, azaz nem a képeket, hanem már az azokról sokszorosításra előkészített lemezeket kérték el közlésre. Wohl Stefánia író nő portréja helyett éppen ezért jelenhetett meg tévedésből testvérének, Jankának arcképe a Vasárnapi Ujságban:

„A tévedés magyarázata az, hogy mind a két testvér író nő arcképei az Athenaeum ez idei nagy naptárában jelenvén meg, a nevezett nyomda vezetősége kérésünkre szíves volt átengedni közlés végett a kért clichét, azonban a Wohl Stefánia arcképe helyett a Wohl Jankáé érkezett nyomdánkba, s mi a tévedésnek csak akkor jutottunk tudomására, mikor lapunk a sajtó alól már kikerült.”⁵⁴

A kliséket Angerer és Göschl bécsi „chemigráfiai műintézete” készítette a nyomtatott fotográfiák megjelenésének kezdetén, de hamarosan Budapesten is volt lehetőség erre. A képekhez tartozó leírásokban Weinwurm Antal neve is megjelenik sokszorosítóként, aki elsőként dolgozott az Angerer-féle eljárással Magyarországon (Szilágyi, 1996).

Fontos hangsúlyozni, hogy a fotókról készített metszetek, fotomechanikus úton vagy hagyományos technikával sokszorosított rajzok és a közvetlenül nyomtatott fotográfiák elkülönítése és így számarányuk meghatározása a nyomtatott képanyag alapján csak hozzávetőlegesen lehetséges. Maguk a lapok is hajlamosak félrevezető információkat közölni: a fotók és a rajzok, a sokszorosító eljárások összekeverése a képaláírásokban, képjegyzékekben és a képekhez tartozó szövegekben az összes lapban előfordul. Ez minden bizonnyal a korszak átmenetiségével, a különböző technikák együttélésével⁵⁵ vagy akár szerzői jogi kérdésekkel áll összefüggésben. A Magyar Salonban és az Ország-Világban például érdekes jelenséggel találkozunk 1885 végén és 1886-ban. Nyilvánvalóan közvetlenül nyomtatott fotográfiák alá következetesen „A Magyar Salon eredeti rajza” és „Az Ország-Világ eredeti rajza”⁵⁶ megjegyzés került. Ez nem jelenti azt, hogy néha ne hivatkoztak volna a szövegben fényképekként ezekre a képekre, illetve ne nevezték volna meg a fényképészeket. A jelenség mögött nyilvánvalóan nem pusztán hanyagság áll, hanem feltehetően a szerzői jogi törvénnyel (is) kapcsolatos. Ez persze nem magyarázza, hogy miért pont ebben az időszakban volt jellemző ez a megoldás, ugyanis a törvény, amelyben külön fejezet foglalkozik a fotográfiákkal, 1884-ben született (1884: XVI. tc. 71. §.). Eszerint: „A fényképészeti műnek terjesztési szándékkal a jogosult beleegyezése nélkül történt gépi utánképzése, közzététele és forgalomba helyezése a szerzői jog bitorlásának tekintendő.” Az öt éves védelmi idő azonban jóval rövidebb, mint a képzőművészeti alkotások esetében (a metszetek is ide tartoztak), amely utóbbi a szerző egész életében és halála után is fennállt még ötven évig. Ráadásul a törvény csak azokat a „levonatokat” védte, amelyek fel van tüntetve a szerző neve és az első kópia elkészítésének éve.

Az illusztrációk készítőinek megnevezése az lapokban a törvény ellenére sem következetes, és ebből a szempontból a grafikus képeknél eleinte jóval kevésbé értékelt fotók különösen mostoha helyzetben voltak. A Vasárnapi Ujság, az Ország-Világ, a Képes Családi Lapok és a Magyar Salon közül egyértelműen az első közölte a legtöbb információt

52 *Vasárnapi Ujság*, 1889. 45. sz., 735.

53 Sajnos az nem derül ki, hogy a kifejezés arra utal-e, hogy a lap megrendeléséből készültek a fényképek, vagy csak közlést jelent. „Fiume. Az »Ország-Világ« saját fénynyomatai Zambony fényképei után.” *Ország-Világ*, 1885. 8. sz., 120–121.

54 *Vasárnapi Ujság*, 1889. 45. sz., 735.

55 A Tisza Kálmán lemondásakor készített, már említett Ellinger-fényképpel kapcsolatban például ez olvasható a képaláírásban: „Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után rajzolta Cserna Károly.” Itt a rajzolás azonban inkább csak erőteljes retusálást jelentett, amire a kép rossz minősége miatt lehetett szükség. Máskor azonban előfordult, hogy fényképi és a grafikus eljárások együtt, egy képen is megjelentek: a fotók kaphattak rajzolt háttérrel vagy rajzolt kiegészítést. Ellingernek a miskolci hadgyakorlaton felvett, már hivatkozott „A walesi herceg szemlét tart Miskolcon huszár-ezrede felett” című fényképét például vágató lovas alakokkal tették mozgalmassabbá a kép bal szélén, azonban itt rajzoltot nem tüntettek fel.

56 Például: „Zichy ödön gróf. Tilgner szoborműve. A Magyar Salon eredeti rajza. Wlha József fényképészeti műterméből” *Magyar Salon*, 1885. november, 184; „Képek Szerdbiából. »Az Ország-Világ« eredeti rajzai”, 1886. 1. sz., 14–15.

a képekkel és így az alkotókkal kapcsolatban is, akiket a kezdetektől megneveztek, míg a többi lapnál ez nem volt természetes. A Magyar Salonra különösen jellemző, hogy csak a címet tüntette fel, ami jó támpontot ad arra, hogy metszet közbeiktatása nélkül sokszorosított fotóként azonosítsuk ezeket a képeket.

A szerző megnevezésének hiánya összefüggésben állhat a fényképezés elismerésének kérdésével. A Vasárnapi Ujság megalakulása kezdete óta fontosnak tartotta a fotózást, és az Ország-Világ is közölt néha fotóval kapcsolatos szépirodalmi vagy ismeretterjesztő szövegeket. A Magyar Salon azonban csak a műkedvelő fotográfiával foglalkozott,⁵⁷ ami nem véletlen, ha tekintetbe vesszük, hogy az amatőr fotográfálás a „felsőbb” osztályok kedvelt időtöltése volt. A műkedvelők kiállításáról számos képet is közöltek, és azt, hogy ezek a képek „értékesebbek” voltak más, a lapban megjelenő fotóknál, az is alátámasztja, hogy a kötet végén megjelenő képjegyzékben ezek a fotográfiák azok, amelyek először alkotókkal együtt szerepeltek, csakúgy, mint a rajzok és festmények. A különböző cikkekhez többször is képet szolgáltató hivatásos fotográfus Klösz György, Goszleth Istán és Kozmata Ferenc neve azonban nincs megemlítve képeik mellett a felsorolásban.⁵⁸

A Képes Családi Lapok pedig, amely jellemzően nem foglalkozott a fotográfia kérdéseivel, egyszer sem nevezi meg az alkotót. (Igaz, hogy a lapban megjelent fotók nagy része portré volt, amit a szerzői jogi törvény is külön tárgyal,⁵⁹ hiszen inkább az ábrázolt személy tulajdonának tekintették.)

6. Összegzés: A nyomtatott fotók jelentősége az 1880-as években

Sajtó és fotó korabeli kapcsolatáról a képek elkülönítésének és meghatározásának nehézségei ellenére is levonhatunk bizonyos következtetéseket. A fényképezés jelentőségének általános növekedését ugyanis nem azon mérhetjük le, hogy a fotók számban felülmúlták volna a többi illusztráló technikát vagy átvették volna azok helyét a képes lapokban (noha a hazai szakirodalom egy része szerint a fényképek egy csapásra átformálták a képes sajtó arculatát, majd rövidesen a sajtó egészét).⁶⁰ Ennek kezdetben technikai akadályai is voltak, de sokkal jelentősebb volt az, hogy ízlésbeli okok miatt inkább a metszetes illusztrációkhoz mint művészinak tekintett képekhez ragaszkodtak.⁶¹ Ez azon is lemérhető, hogy a fotók elterjedése és megbecsülése az amúgy is úttörőnek számító, középosztálybeli értékrendet tükröző Vasárnapi Ujságban ment végbe a leggyorsabban, míg a konzervatívabb ízlésű, provinciális Képes Családi Lapok alig-alig közölt fotográfiát. A nagypolgári, arisztokrata jellegű Magyar Salonban pedig az évtized vége felé, a főúri körökben népszerű amatőrizmus terjedésével került előtérbe a fotográfia.

A fényképezés jelentőségének növekedését a korszak sajtójában inkább az jelzi, hogy az évtized végére a fényképek szinte bármilyen szerepben feltűnhettek a lapok hasábjain. A kezdeti portrék, tájképek és műtárgy-reprodukciók után egyre nagyobb teret nyertek a hírképek, a Vasárnapi Ujságban pedig megjelentek az első divatfotók,⁶² és a reklámokban is felhasználtak fényképeket.⁶³ Az 1880-as évek végére a fotó már lehetett a tudósítás és az ismeretterjesztés eszköze, önállóan, művészi értéke miatt közölt alkotás, kereskedelmi céllal megjelenő kép, de akár versillusztráció is.⁶⁴

Egyre bővült a sajtóban képeket megjelentető fotósok köre is. Az országos lapok nemcsak az elismert budapesti fényképészek, hanem vidéki alkotók és amatőrök munkáit is közölték, és képeiket egyre jobban megbecsülték.

57 „Műkedvelő fényképezés.” *Magyar Salon*, 1888. május, 213–215.; Nyáry Sándor: „Amateur-fényképészek.” *Magyar Salon*, 1888. december; Schmidt Sándor: „A műkedvelő fotográfus.” *Magyar Salon*, 1890. június, 225–227.

58 *Magyar Salon*, 1888–1889, 10. kötet, 663–664.

59 „A megrendelt fényképezési arckép utánképzési joga kizárólag a megrendelőt illeti.” 1884: XVI. tcz. 72. §.

60 Az 1890-es évek elejére „[a] fotóriport átformálja a képes sajtót. A legnépszerűbb hetilap, a Vasárnapi Ujság arculata megváltozik. A metszeteket felváltják a fényképek” (Szilágyi, 1996: 280).

61 Helyesen állapítja meg Stemlerné Balog Ilona, hogy a fényképék térnyeréséhez a fogyasztó közönségnek is rá kellett hangolódnia az újfajta képekre, ami – különösen a kevésbé iskolázott rétegek esetében – hosszan tartó folyamat volt (Stemlerné, 2009).

62 „Tavaszi öltözék.” A cikkben írnak a modellről is: „A képen, mely különben a bécsi arisztokraczia egy ismert nőtagjának, Auersperg hercegnőnek hű fotográfiája, az ékszerek is a legdivatosabb és elegánsabb formák.” *Vasárnapi Ujság*, 1887. 26. sz., 439, 437. 1889-ben pedig már magyar képpel is találkozunk, a „Csevegés a divatról” című cikknél: „Téli séta-öltözék. (Pálmay Ilka az utcán.)” *Vasárnapi Ujság*, 1889. 52. sz., 865.

63 Az első ilyen a *Massage* című könyv hirdetése valószínűleg egy, a könyvből származó képpel. A Mayrhofer-kávéház pedig cigányzenekarának képével hirdette magát. *Vasárnapi Ujság*, 1886. 45. sz., 731; *Vasárnapi Ujság*, 1890. 34. sz., 572.

64 „»Lelkem apám, lelkem.«” *Magyar Salon*, 1890. december, 280.

Az évtized végére a képalírásokban, képjegyzékekben a fényképfelvételek alkotóit is mind gyakrabban feltüntették.

A sajtónak tehát – még akkor is, ha csak fokozatosan ismerte fel a nyomtatott fényképek jelentőségét – nagy szerepe volt a fotográfia terjesztésében. A nagy példányszámban megjelenő képes lapok – amellet, hogy 1890-re már viszonylag rendszeresen mutattak be fényképeket – időről időre írtak is a fotográfiáról: a korszakban a pillanatnyi fényképezés, a szárazlemezek és a többszörözés nemcsak a szakértők számára voltak ismerős kifejezések.

A következő évtized vizsgálata minden bizonnyal már abból a szempontból is tanulságos lenne, hogy miként terjedtek el a fényképek más jellegű laptípusokban, ami egy újabb állomását jelentette sajtó és fotó együttműködésének.

Irodalom

Albert, Pierre & Feyel, Gilles (1998): *Photography and the Media – Changes in the Illustrated Press*. In: Michel Frizot (szerk.): *A New History of Photography*. Köln: Könemann.

Albertini Béla (1987): *A magyar fotókritika története 1839–1945*. Budapest: Múzsák.

Aubenas, Sylvie (1998): *The Photograph in Print – Multiplication and Stability of the Image*. In: Michel Frizot (szerk.): *A New History of Photography*. Köln: Könemann.

Baki Péter (2005): *A Vasárnapi Újság és a fotográfia (1854–1921)*. (A magyar fotográfia forrásai 2.). Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Bán András, szerk. (1984): *Fotográfózásról*. Budapest: Múzsák.

Demeter Zsuzsanna (1998): A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban. *Fotóművészet*, 1–2. sz., http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/199812/a_fotografia_megjelenese_a_magyar_sajtoban?PHPSESSID=d2bb6ead494bc55427466e0f3a518b5c (utolsó letöltés: 2013. XII. 22.).

Dewitz, Bodo von (2001): *The Illustrated Journal*. In: uő.: *Kiosk – Eine Geschichte der Fotoreportage 1839–1973 – A History of Photojournalism*. Köln: Steidl.

Goldsmith, Arthur (1985): *Einführung*. In: *Photojournalismus (Die International Bibliothek der Photographie)*. Zürich: OrellFüssli.

Győri Lajos (1985): A sajtófotó születése. *Múzsák Múzeumi Magazin*, 3. sz., 26 - 27. o.

Győri Lajos (1985): A sajtófotó útja. *Múzsák Múzeumi Magazin*, 4. sz., 13-15. o.

Kincses Károly (1998): *Minden magyar fotóriporterek atyja: Balogh Rudolf*. (A magyar fotográfia történetéből 13.). Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Lipták Dorottya (1997): A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen. *Budapesti Negyed*, 2–3. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/liptak.htm> (utolsó letöltés: 2014. V. 10.).

Révész Emese (2012): *Az Ország Tükre: A képes sajtó Magyarországon 1780–1880*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár.

Simon Mihály (2000): *Összehasonlító magyar fotótörténet*. (A magyar fotográfia történetéből 16.). Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Stemlerné Balog Ilona (2009): *Történelem és fotográfia*. Budapest: Osiris.

Szabolcsi Miklós, szerk. (1979–1985): A magyar nyelvű közművelődési sajtó 1875–1890. In: *A magyar sajtó története II.: A magyar sajtó liberális aranykora*. 76-77. o., <http://mek.niif.hu/04700/04727/html/563.html> (utolsó letöltés: 2013. XI. 15.).

Szilágyi Gábor (1996): *Magyar fotográfia története. A fémképtől a színes fényképig*. Budapest: Magyar Filmintézet.

Szmrecsányi Miklós (1886): A művészeti sokszorosítás (Fényképezés és címfestés) Hivatalos Jelentés a Budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállításról. III. kötet, 3. füzet. In: Bán András, szerk. (1984): *Fotográfózásról*. Budapest: Múzsák.

Vannai Nándor (1993): A nyomtatott fénykép. In: Cs. Plank Ibolya & Kolta Magdolna & Vannai Nándor: *Divald fényképész és vegyész üzemcsarnokáról Eperjesen: a Divaldok és a Magas Tátra első képei Eperjesen*. (A magyar fotográfia történetéből 2.). Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Egyéb források

1884. évi XVI. törvénycikk a szerzői jogról, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6140> (2014. május 5.)

Képes Családi Lapok, 1883/1884. VI. évf. – 1890. XII. évf. (OSZK Mikrofilmtár)

Magyar Salon, 1884. I. kötet – 1890. XIV. kötet

Ország-Világ, 1884. V. évf. – 1890. XI. évf. (OSZK Mikrofilmtár)

Vasárnapi Ujság, 1884. XXXI. évf. – 1890. XXXVII. évf. (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis) <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=30> (utolsó letöltés: 2014. V. 13.)

Tasnádi Kata alapszakon az ELTE BTK-n művészettörténetet, valamint filmelmélet és filmtörténetet tanult, majd a mesterképzést a BME GTK kommunikáció- és médiatudomány szakának vizuális kommunikáció szakirányán végezte el. Alapszakos és mesterszakos diplomamunkáját is fotótörténeti témában írta.